

лісозаготівлях, шляховому будівництві (це якщо особи поверталися до села з місця вислання і намагалися виїхати, а не передавалися органами ДПУ). При цьому райвиконками та сільради окремо облікували куркулів і їхні сім'ї за такими критеріями: а) ті, хто був висланий та відбував термін вислання; б) ті, хто незаконно прибув із місця вислання; в) ті, хто виїхав після розкуркулення; г) ті, хто, не будучи розкуркуленим, виїхав з села, щоб запобігти розкуркуленню [12, 58].

Згідно з цими критеріями, райвиконками та сільради розглядали справу кожної родини, що повернулася до села. Проте, крім вищезазначених методів державної боротьби з масовим виїздом селян та їхніх родин у пошуках кращої долі, застосовували ще метод заслонів на дорогах. Для цього залучали місцевих активістів. Останні ж, у власних інтересах та бажанні потрапити в ласку до місцевого керівництва, „ретельно” несли вахту. Тому випадки зради рідних людей у цей час стають звичайним явищем. Зі свідчення громадянки Ф. Мазур: „Мені довелося затримати власного брата. Брат хотів втекти за кордон. Начальник застави дав мені допомогу і ми затримали його. Я не могла пустити його за кордон.... Це мій обов'язок перед Батьківщиною” [13, 17-19].

Слова жінки – доказ того, що за часів радянської влади з мораллю відбулася певна трансформація. Мораль, природно, не скасували взагалі, але поставили на інше, підлегле місце. Вона підпорядковувалася інтересам класу, загальної соціалістичної справи. У 1920-х рр. В. Ленін, звертаючись до молоді, визначив модель суспільно-політичної поведінки борця за соціалізм: „Всяку таку моральність, взятую з позалюдського, позакласового поняття, ми заперечуємо. Ми говоримо, що це обман, що це шахрайство і забивання розуму робітників та селян в інтересах поміщиків і капіталістів”, „... наша моральність підпорядкована цілком інтересам класової боротьби пролетаріату”, „в основі комуністичної моралі лежить боротьба за зміцнення і завершення комунізму. Ось у чому полягає і основа комуністичного виховання, освіти і навчання” [14, 76-77].

Щодо шлюбно-сімейних відносин такий випадок засвідчував становлення нових пріоритетів у світогляді особистості, що мало тяжкі результати. Сім'я як спілка подружжя, батьків і дітей, сестер і братів, близьких і далеких родичів у 1930-х рр. руйнувалася. Держава регламентаційними методами викорчувала із свідомості українців поняття сімейної моралі і сталих сімейних пріоритетів, методично нищила систему ціннісних орієнтацій сім'ї й особистості та пристосовувала їх до соціалістичних потреб влади й нового суспільства. Регламентаційні обмеження селянських родин (бідняків, середняків, куркулів, одноосібників) при виборі трудової діяльності, отриманні правового захисту, дозволу на територіальну міграцію перетворювали українську родину на новий осередок комуністичного суспільства, який мусив існувати під гаслом: „Щастя всіх досягається за рахунок щастя кожного. Будьте як усі, аби бути щасливим” [15, 9].

Отже, політика радянської влади щодо моралі та світогляду селянських родин у радянській Україні 1930-х рр. була спрямована на трансформацію морально-ціннісних імперативів суспільства і

сімейних відносин через зміну механізму соціального надбання, пропаганду нової моралі, введення нового світогляду на побут, культуру тощо. Чітко прослідковується ідеологічна установка на деприватизацію сім'ї її повну залежність від державних органів влади. Це, звичайно, не означає, що зовсім нічого не цементувало родинні відносини. Існували, хоча й суперечливі, норми політичної системи, радянські норми моралі тощо. Але селянські сім'ї були зайняті проблемою виживання набагато більше, ніж збереженням механізмів соціальних наслідувань вікових звичаїв сімейного життя. Це засвідчують події 1930-х рр.

1. Кульчицький С.В. *Сталінізм на Україні 20 – 30-ті рр.* – К.: Наукова думка, 1991.
2. Кульчицький С.В. *Україна між двома війнами (1921-1939 рр.)*. – К.: Вид-тво Дім „Альтернативи”, 1999.
3. Касьянов Г.В. *Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-ті рр.)*. – К., 1991.
4. Білас І.Г. *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953*. – К., 1994.
5. Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.)*: Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – Т. 1.
6. Шаповал Ю.І. *Людина і система: / Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні/ – /Інт національних відносин і політології національної АН України. – К., 1994.*
7. Костюк Г. *Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження дослідника*. – К., 1995.
8. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4275.
9. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5249.
10. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5489.
11. *Женщины красноармейцу // Укроста. – 11 августа, 1920. – № 43.*
12. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6273.
13. *Колгоспники на охороні колгоспів / [упорядн. З. Марголіс, Я. Емануїлов]. – К.: „На варті”, 1936.*
14. *Висоцький В.І. Історичні аспекти в географічних назвах Донбаського регіону // Вісник Східноукраїнського державного університету. Історичні науки – 2000. – № 2 (24).*
15. *Блакитна книга. Становище геїв і лесбійок в Україні. – Центр „Наш світ”. – К.: Нора-Прінт, 2000.*

В.С. Лозовий

СПРИЙНЯТТЯ СЕЛЯНСТВОМ БІЛЬШОВИКІВ ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР

Після здобуття Україною незалежності вітчизняні історики посилили увагу до вивчення проблем Української революції 1917–1921рр., однак „практично перестали займатися історією більшовизму” [1, 89]. Відтак, цей політичний феномен потребує подальших досліджень. Метою статті є аналіз сприйняття народними верствами більшовизму як політичного руху і влади Рад як органів революційно-демократичної диктатури пролетаріату та бідного селянства. Об'єктом дослідження виступає українське селянство; предметом – його ставлення до більшовиків у період Директорії УНР.

В українській історіографії одну з перших спроб ґрунтового історіософського осмислення більшовизму зробив О. Реєнт. Визначаючи динаміку і характер соціальних процесів, що мали місце в 1917–1921 рр., він дійшов висновку, що більшовизм був спробою подолати внутрішній розкол суспільства, „викликаний надмірною лібералізацією і монополізацією” і повернутися „до ідеалів гармонії сільської общини...” [2, 31]. Особливості взаємин українського селянства та Радянської влади в революційний період досліджував О. Михайлюк [3]. Згідно з новими методологічними засадами, історію більшовизму та Радянської влади в Українській революції висвітлено в низці узагальнюючих праць останнього періоду [4; 5; 6]. Однак у запропонованому формулюванні зазначена проблема не вирішувалася.

Як відомо, в більшовизмі проблема влади була центральною. В. Ленін розробив концепцію соціалістичної революції і побудови сильної держави. Після Лютневої революції, висунувши гасло „Вся влада Радам!”, він стверджував, що через Ради повинна втілюватися „безпосередня і пряма демократія” трудящих. Нова влада має постати з ініціативи самого народу, „який самочинно творить демократію по-своєму, який не дожидається...” коли будуть написані „проекти законів для парламентської буржуазної республіки...” [7, 158]. Щоб захопити владу, потрібно було розхитати державну систему, послабити владні структури, поглибити господарську розруху і суспільну дезорганізацію. Для досягнення своєї мети більшовики використали демократизацію суспільного життя, оскільки було зрозуміло, що в країні з авторитарно-репресивними традиціями демократія швидко перетвориться в охлократію, а відтак в анархію. В. Ленін заявляв, що поширення анархії було б добре, оскільки „це прискорило би перемогу комунізму над капіталізмом та його владою” [8, 23]. Підштовхуючи стихію демократизації, більшовики наголошували, що вона повинна мати не загальносуспільний, а класовий вимір. Вони декларували підтримку селянського розуміння народовладдя, яке створюється самими селянами і яке не підпорядковується вищим владним структурам. В період Центральної Ради класовість селянських органів управління, їхня антибюрократична та антиетатистська налаштованість призвели до розриву владної вертикалі, неможливості втілювати державне керівництво на місцях.

Бачення селянами назви владних структур і відповідно їхньої сутності віддзеркалюють інформації з місць, де зазначалося, що селяни бажають, щоб владні функції втілювали Ради, оскільки „Рада відає всіма громадськими ділами, які в окрузі і народному житті” [9]. Патріархальна і багато в чому архаїчна свідомість селян особливими смислами наділяла слова-поняття, з якими в них пов’язувалися певні позитивні або негативні асоціації. Відтак, назва Рада асоціювалася в селян з українськими історичними формами народоправства, що характеризувалися рівністю та демократизмом – вічем(сходом), як Радою представників усіх родин села і сприймалася хліборобами, як найбільш відповідний їхнім сподіванням владний устрій, що містив поняття „радитися всім, вирішувати спільно”. До того ж

досить численні селянські організації Селоспільки, в яких домінували українські есери, закликали створювати Ради селянських депутатів, як безпосередніх захисників інтересів хліборобів. Відтак, своєю пропагандою українські організації і партії самі призвели до повної легітимації Рад, як органів влади у свідомості селян [10]. Селяни розглядали Ради як спадкоємців станово-патріархальної традиції місцевого самоврядування у вигляді сходу. Тому й більшовицьке гасло „Вся влада Радам!” сприймалося як своє, а більшовики – як партія, що бажає справжнього народовладдя.

Після завоювання влади Директорією, яка проводила соціалістичну політику і проголосила „трудоий принцип” формування владних структур, більшовицький рух в Україні не зменшився. Схожість певних ідеологічних засад і аграрної політики, майже однакова риторика: „трудящі, соціалізм, земля і воля” тощо дезорієнтували населення, але позитивний образ більшовизму домінував у його свідомості. З місць доповідали, що більшовицькій агітації протистояти неможливо [11, 156]. Прихильники В. Леніна, звинувачуючи Директорію в буржуазності, закликали скинути її владу. Різницю в сприйнятті сутності влади між Директорією та Раднаркомом влучно визначила преса, яка, коментуючи ситуацію, що склалася, писала: „Більшовики звертаються до темної маси „Вся влада Совітам!”, коли маси той лозунг розуміють, як заклик до повного своєволля” [12]. Широкий загал ігнорував будь-які владні структури УНР, не сплачував податків. Наростала хвиля анархії. Більшовики підтримали радикалізацію мас, підштовхуючи її, довели до крайньої напруги і, захопивши значну частину України, надалі намагалися запровадити „твердий” режим. Захоплення більшовицькою ідеологією закінчилося при ознайомленні з більшовицькою практикою: коли вони почали укріплювати владу жорстоким терором, викачувати з села ресурси і втілювати свою програму колективізації сільського господарства. Віра селянства в те, що більшовицька влада – це влада самого народу, при якій він буде жити так як хоче, тобто без втручання держави, зокрема реквізицій хліба, податків, мобілізацій, сильно похитнулася. Почалися численні повстання, особливо тих частин, які раніш перейшли від Директорії до більшовиків. У травні 1919 р. констатувалося, що становище Радянської влади на селі непевне і в багатьох селах ставлення до більшовиків вороже. На зборах селяни зі злобою заявляли: „Гірше попереднього царизму стало, нам не дають говорити, надзвичайка заарештовує без всякого розбору”. Скажімо, з Кам’янецьчини на Поділлі доповідали: „в перші часи ставлення населення до Радянської влади було співчутливим, тепер же негативне через численні реквізиції” [13, 34].

Особливе незадоволення селянства викликало запровадження комун. Український селянин у своєму індивідуалізмі виступав за закріплення землі в особисте спадкове користування. У 1917–1918 рр., відгукуючись на заклик більшовиків ділити землю, селянин думав, що вона залишиться в нього фактично назавжди. Але коли більшовики намагалися усупільнити ділянки і створити колективні господарства, могутня хвиля повстань прокотилась Україною як вияв протесту проти наруги над споконвічною селянською мрією.

Українські селяни розуміли „комуну” лише як тимчасове об’єднання худоби і реманенту для спільного обробітку на певний час, але не як колективізацію усієї селянської землі для постійного спільного господарювання. Вони заявляли: „Комуною ми й раніш робили – спрягалися ті, хто не мав худоби, плуга тощо. Тому артіль потрібна не така, що комітети усю панську землю залишать собі”. Відтак, організація комун та об’єднання землі викликало різкий спротив. Селянські агітатори малювали найжахливішу перспективу, що „більшовики зроблять у селах комуну, і бараки, і кухні” [14, 105зв.], тобто запровадять повне усуспільнення та колективізацію. Хіба міг на таке згодитися український селянин-одноосібник? З повітів надходили свідчення, що „селяни дуже бояться комун”. Відтак, у деяких регіонах (на Полтавщині) селяни розстрілювали пропагандистів комуні.

Політика більшовиків була суголосна з прагненнями селян лише в тій частині, де мова йшла про соціалізацію землі. Коли більшовики почали її усуспільнювати, селяни різко виступили проти цього. І навіть там, де більшовики не встигли запровадити комуні, селяни, які чули про них, ставилися негативно до ідеї колективізації. Оскільки в хліборобській напівархаїчній свідомості світ бачився в спрощеній дуальній опозиції „добро-зло”, діяльність більшовиків-комуністів, як носіїв певного позитивного соціально-політичного феномену (Радянської влади) не сприймалася у діалектичній єдності, оскільки влада Рад не могла творити „зло”. Тому селянська свідомість відділила „праведне” від „грішного”: більшовики виступали за аграрну соціалізацію, народну Радянську владу, а комуністи заводили ненависні комуні, викачували хліб тощо. Це призвело до численних констатацій з місць, що „селяни проти комуністів, але за більшовиків” [15, 2,7,9,13,53]. Також невідповідність більшовицької політики селянським ідеальним установкам та прагненням знову ж сформувала „стереотип підміни” і вони стверджували „що зараз були не більшовики, дійсні більшовики того б не зробили, що робили сі” [16, 6-7].

Піднімаючись на боротьбу з більшовиками, селяни все ж підтримували Радянську владу, оскільки вважали її народною та „антипанською”. Масовий повстанський рух проходив під гаслами „Вся влада – народу. Мир хатам війна палацам!” та „Хай живе Радянська влада!”.

Селяни стверджували, що вся повнота влади повинна належати народу через Ради різних адміністративно-територіальних рівнів, але не більшовицького типу. Хлібороби зауважували несправедливість виборчого права більшовицьких совдепів і наполягали на пропорційному представництві в Радах. Коли повстанці під гаслом „Ми за Радянську владу, але проти комуністів!” захопили владу на Брацлавщині, вони провели вибори до повітової Ради, більшість депутатів якої склали селяни (за більшовиків серед депутатів було 36 робітників і 24 селянина) [17, 21,60].

Влада, втілювана більшовиками в 1919 р., часто сприймалася широким загалом як панування іноетнічних елементів над українцями. Відтак серед повстанців досить поширеним був заклик: „Геть іноземне засилля, комуністів, євреїв. Хай живе

Радянська влада!”. Селяни, пов’язуючи більшовизм з євреями, казали: „не руські то люди комісари” [17, 268]. Г. Клунний пояснює це таким чином. Український селянин „поважає фізичну працю”, євреї жили з торгівлі, а до цього заняття хлібороби ставилися зневажливо. „Коли же в революцію євреї не пішли до продукційної праці, а частина їх опинилася у владі (партія і радянський апарат), то селянство легко пішло на провокацію і виставило владі обвинувачення в її нетрудовості і спиранні на спекулянтські елементи... Для селянина, який цілий свій вік тяжко працює, ніяк не зрозуміло, чого і в державі працюючих нетрудовий торгаш має більше громадянських прав, ніж він” [18, 37]. Отже, певні антиєврейські настрої, які відбилися на сприйнятті більшовизму, базувалися на „трудовому” підході до суспільної якості людини, тобто мали передусім соціальне, а не національне підґрунтя.

Влітку 1919 р. у регіонах, де населення про політику Раднаркому судило здебільшого за гаслами, а не діями, багато сіл були майже зовсім більшовицькими. Однак, зазнавши більшовицького „господарювання”, селянство відмовляло їм у підтримці. Вказану трансформацію селянських настроїв підтверджують більшовицькі документи, в яких констатувалося, що завдяки грабункам і самочинним реквізиціям частин Червоної армії настрої селян різко змінюються на користь С. Петлюри. Констатувалося, що український уряд „завжди називають своїм в протилежність до більшовицького” [19, 30]. Однак надалі втрутився „білогвардійський” чинник. Селяни-повстанці боялись, що з приходом Денікіна відновиться поміщицька власність на землю, вістря своїх атак спрямували на „добровольців”. Врешті „страшна” втома від війни та громадянського протистояння призвела до значних трансформацій масової свідомості. Селяни побачили, що анархічна свобода, існування без твердої влади, не дає можливості щасливо зажити у власному „локальному світі”, а призводить до розрухи, насильства, соціального розвалу. Відтак психологічно вони були готові сприйняти будь-яку владу, яка заведе „твердий порядок” [20, 164,68, 135]. Терором та репресіями таку владу втілили більшовики.

Таким чином, в період Директорії УНР більшовики вживали заходів щодо зміцнення влади. Щоб приборкати анархізоване селянство, вони почали наводити жорсткий, репресивний порядок та втілювати комуністичну ідею колективного господарювання. Оскільки це не співпадало з ментальними настановами селян, почався масовий антибільшовицький повстанський рух. Однак Радянська влада залишається для селянства ідеальною моделлю владних відносин і уособленням народовладдя. Відтак, спостерігається ефект відділення в селянській свідомості Радянської влади від більшовиків. Але 1917–1918 рр. створили настільки ідеалізований образ більшовиків-захисників народу, що селянство у 1919 р. не могло повірити, що насильство та вилучення ресурсів чинять ті ж самі більшовики. Видно народним масам важко було розлучитися з мрією про „щасливе життя”, яке йому обіцяли в 1917 р. прихильники В. Леніна, тому вони відсепакували більшовиків від комуністів і останні акумулювали в собі весь негатив більшовицької репресивної політики. Більшовизм

зберігав свою привабливість в регіонах, де про нього судили за гаслами, і різко втрачав популярність там, де втілювалася політика диктатури пролетаріату, продрозкладки, запровадження комун.

1. Верстюк В.Ф. Українська революція: метафори, предмет, інтерпретація // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології. Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004р.). – К., 2005.
2. Ресніт О.П. Більшовизм і українська революція 1917-1920рр. Спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів. – К., 1994.
3. Михайлюк О. Про деякі особливості взаємин Радянської влади і українського селянства в революційний період (1917-середина 1920-х років) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XIII. – Запоріжжя: Прем'єр, 2001.
4. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999.
5. Політична історія України XX століття: У 6 т. Т.2. революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф. Верстюк, В.Ф. Солдатенко. – К., 2003. – Т. 2.
6. Українська революція і державність (1917-1920рр.). – К., 1998.
7. Ленін В.І. Завдання пролетаріату в нашій революції (проект платформи пролетарської партії). – ПЗТ. – Т.31.
8. Федотова В.Г. Анархія и порядок. – М., 2000.
9. Вестник Полтавского губернского общественного комитета. – 1917. – 8 июня (№39).
10. Народня воля. – 1917. – 17 травня (№5).
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 6.
12. Громадянин. – 1918. – 26 грудня (№3).
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 16.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 36.
15. ЦДАВО України. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 116.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 59.
17. ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 71; Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 116.
18. Клунний Г. До питання про земельну політику на Україні. – К, 1921.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 6.
20. ЦДАВО України. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 89; Ф. 1078. – Спр. 5. – Оп. 2; Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 76.

А.В. Мазуркевич

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ЯК ПОКАЗНИК ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 60-х – 80-х рр. XX ст.

Важливе місце в розбудові незалежної України відведено розвитку села, яке залишається одним із основних осередків життя нашої держави. Українське село завжди було колискою української культури, саме воно є творцем та носієм неперервних і самобутніх традицій українського народу, які передаються з покоління в покоління. Культура на селі виступала як форма буденного життя людини. Адже для міста характерна культура широкого вжитку, яка практично не зберігала традиції прашурів, навпаки на фоні хаотичного життя

традиції зникали з свідомої пам'яті населення. Саме селу належить право збереження національної культурної спадщини, яка підтримує різноманітність світової культури.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена ще й тим, що нині, з поглибленням кризових явищ загальноекономічного характеру на селі загострюється демографічна криза, зростає безробіття селян, знижуються реальні доходи сільського населення, більшість якого опинилася за межею бідності, оплата праці в сільському господарстві значно нижча, ніж в інших галузях економіки. В цих умовах проблема прискорення формування розвитку соціальної інфраструктури села стає вирішальною. З цього погляду важливим є не лише оптимальна організація сільськогосподарського виробництва, а й задоволення інших, у першу чергу культурних потреб українського селянства.

Торкаючись лише однієї з сфер життя сільського населення, зокрема рівня розвитку закладів культури, автор намагається прослідкувати взаємозалежність між даною сферою життя сільського жителя і процесом зникнення сільського соціуму. Адже формування сильної особистості, яка спроможна будувати своє життя та керувати відповідною діяльністю, відбувається під впливом лише позитивних чинників, зокрема високого рівня освіти, культури, економіки, матеріального забезпечення тощо.

Це актуалізує всебічне вивчення глибинних процесів і змін, що відбувалися в житті українського села в минулому, а саме, відтворення дійсної картини розвитку та діяльності закладів культури.

Автор статті поставив за мету проаналізувати рівень розвитку закладів культури як показника якості життя сільського населення України в другій половині 60-х – в першій половині 80-х рр. XX ст. Об'єктом дослідження є селянство України в другій половині 60-х – в першій половині 80-х рр. XX ст., а предметом – рівень розвитку закладів культури та висвітлення культурної сфери життя сільської людини, зокрема її відпочинку у вільний від роботи час.

Природно, що невелика кількість історичних праць стосовно вказаної проблематики вимагає звернення автора до досліджень більш загального характеру, в яких, з тією чи іншою мірою, досліджується проблема рівня розвитку культурної сфери життя та відпочинку сільського трударя.

Ряд праць висвітлюють добробут життя сільського населення України з комуністичних позицій ідейно-виховної роботи. Вони описують покращення рівня життя селян на прикладі соціально-побутових, культурно-просвітницьких умов. Такий підхід застосовували у написаннях монографій Л.Д. Вітрук, О.А. Завадська, В.С. Петренко, І.М. Чаварга [1, 126].

Як правило, праці радянського періоду були доволі об'єктивними із цитуванням марксистсько-ленінських принципів. Названі риси значною мірою прослідковуються в дослідженнях М.І. Бушина. На противагу автор використовує значний фактичний матеріал, який є достатньо цінним для нашого дослідження [2].

Про умови культурно-побутових потреб сільського населення України в досліджуваній період описує у своїй статі Л. Падалко [3].